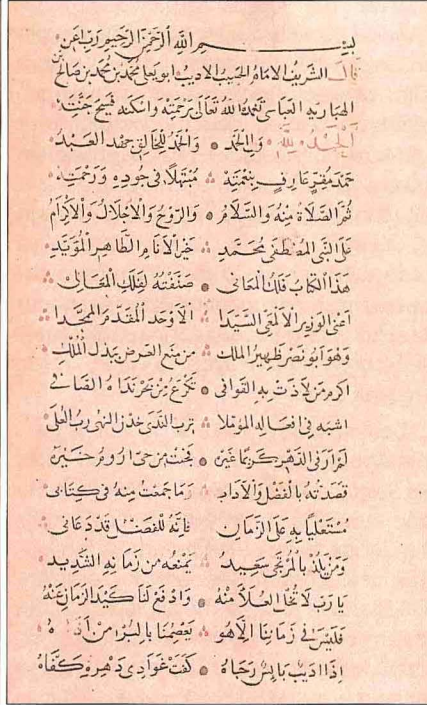
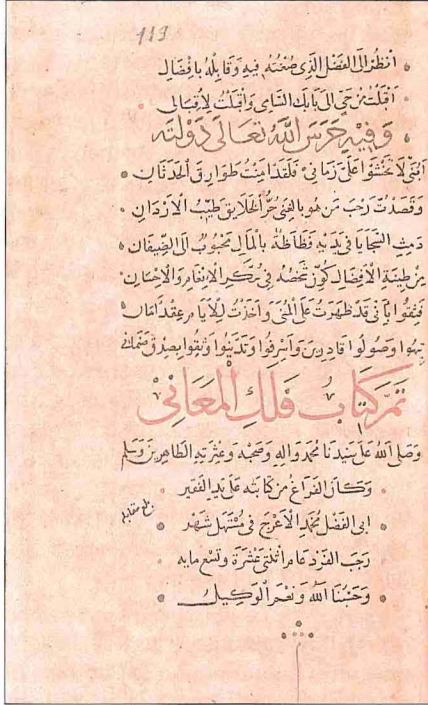

İbnü'l-Hebbâriyye'nin *Felekü'l-me'ânî* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4157)

irlerinde ailesinin kalabalık olduğundan ve geçim sıkıntısından söz eden şairin hayata bakışının karamsar olduğu söylenebilir. 2. *Netâ'icü'l-fiṭne fi nazmi Kelile ve Dimne*. İbnü'l-Hebbâriyye, İbnü'l-Mukaffa'nın Pehlevî dilinden Arapça'ya çevirdiği *Kelile ve Dimne*'yi 494 (1101) yılı civarında sade ve akıcı bir dille nazma çekmiştir. Şair kitabın sonunda eseri Kırman'da on günde nazmettiğini belirtmiştir. *Kelile ve Dimne*'ye ait zamanımıza tam olarak intikal eden ilk manzume olan eser 1304 (1886) ve 1307 (1889) yıllarında Bombay'da basılmış, ayrıca Hûrî Nîmetullah el-Esmer tarafından Lübnan'da (1900) yayımlanmıştır. 3. *Felekü'l-me'ânî*. Nizâmülmülk'ün kâtiplerinden Felekü'l-Meâlî Zahrülmülk'e (Ebû Nasr Saîd el-Kâşânî) takdim edilen kitap, on iki bölümden meydana gelmiş manzum ve mensur fıkralar içeren bir çeşit antolojidir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4157). 4. *Kitâbü's-Şâdh ve'l-bâğım*. *Kelile ve Dimne* türünde ahlâkî hikâyelerden oluşan eser Arap edebiyatında fabl türünde ilk manzum hikâyedir. Kitap bir Hintli ile bir İranlı'nın tartışması ile başlamaktadır. Her ikisi de kendi ülkesini övmekte, Hintli satrançla, İranlı tavlayla övünmektedir.

Eser Doğu'da büyük rağbet görmüş, çeşitli baskıları yapılmıştır. İbnü'l-Hebbâriyye, on yılda yazdığı bu kitabı Mezyediler'den Sadaka b. Mansûr'a ithaf etmiştir. İbn Hicce el-Hamevî eseri *Tağrîdetü's-şabâh* adıyla kısaltmıştır (Lekneve 1264/1847; Kahire 1292; Beyrut 1304; nşr. M. Sâdık – Seyyid Haydar el-Hüseynî, Bağdad 1343; nşr. İzzet el-Attâr, Kahire 1355). 5. *Kitâbü'l-Akâ'it*. Muhtemelen bir sözlük çalışması olup İbn Hacer el-Askalânî'nin *Lisânü'l-Mizân*'ında adı *el-Lağâ'it* olarak geçmektedir. 6. *Urcûze fi's-şatı-ranc* (nşr. Lovîş Şeyho, *Mecelletü'l-Mes-rık*, XIII/1 [1910]). 7. *Nazmü Risâleti Hay b. Yakzân li'bn Sînâ*. İbn Sînâ'nın risâlesinin manzum şekli olup imtihan için sorulan bir soruya cevap olarak nazmedilmiştir. Risâlenin bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (III. Ahmed, nr. 3268/5).

İbnü'l-Hebbâriyye'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Mecdî* (Mecdüddin el-Kummî için yazılmıştır), *er-Red'alâ Ebi Muhammed el-Gundecânî*, *Zecrû'n-nâbiḥ* (Ebû'l-Alâ el-Maarî'nin *Sıktû'z-Zend*'ini eleştirenlere reddiyedir), *Zikrû'z-zıkr ve fazlû's-şî'r*, *Urcûze fi zemmi'l-havânik ve'l-mid-*

râs, *Nüzhetü'l-ahibbâ* (edebiyata dair manzum bir eserdir, bk. *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 79).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hebbâriyye, *Şi'ru İbnî'l-Hebbâriyye* (nşr. Muhammed Fâiz Senkerî Tarâbîşî), Dimaşk 1997, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 9-68; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, Kahire 1927, s. 218; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 626; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1294, s. 437; İmâdüddin el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kâş ve cerîdetü'l-âşr* (nşr. Muhammed Behcet el-Eserî – Cemîl Saîd), Bağdad 1964, II, 70-73; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 453-457; Safedî, *el-Vâfi*, I, 130-133; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 392; İbn Fazlullah el-Ömerî, *el-Mesâlik*, XV, 531-533; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 367-368; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 79; Ali Cevâd Tâhir, *eş-Şi'rü'l-Arabî fi'l-İrâk ve bilâdi'l-Acem fi'l-âşri's-Selcûkî*, Beyrut 1961, I, 124-145; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, V, 421-423; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 23; Ali Sevim, *Selçuklular Tarihi*, s. 51-52; D. S. Margoliouth, "İbnülhaccâc", *IA*, V/2, s. 855-856; C. Brockelmann, "Kelile ve Dimne", a.e., VI, 557; Ch. Pellat, "İbn al-Habbâriyya", *EF* (İng.), III, 774-775; Seyyid Muhammed Seyyidî, "İbn Hebbâriyye", *DMBİ*, V, 99-102.

İNCİ KOÇAK

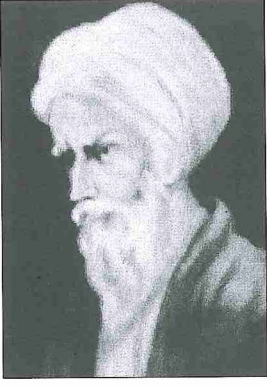
İBNÜ'L-HEYSEM

(ابن الهيثم)

Ebû Ali Muhammed b. el-Hasen
b. el-Hasen b. el-Heysem
el-Basrî el-Misrî
(ö. 432/1040 [?])

Optiğin gelişmesine yaptığı
önemli katkılarla tanınan
Ortaçağ'ın en büyük fizikçisi;
matematikçi-astronom, filozof.

Batı dünyasında Alhazen, Alhacen veya Avenetan, Avennathan adlarıyla bilinir. Büyük bir şöhrete sahip olduğu halde hayatına dair yeterli bilgi yoktur. İbn Ebû Usaybia, onun 417'de (1026) altmış üç yaşında iken kaleme aldığı müellif hattı otobiyografik bir risâlesini bularak çalışma tarzı, uyguladığı yöntem, o tarihe kadar okuduğu ve yazdığı eserler üzerine verdiği bilgileri günümüze aktarmıştır. Buna göre 354 (965) yılı civarında doğduğu anlaşılan İbnü'l-Heysem aslen Basralıdır ve Bağdat, Dimaşk, Kahire gibi dönemin ilim ve kültür merkezlerine seyahatler yaparak öğrenimi sırasında elde ettiği akli ilimlere, özellikle felsefe, mantık, matematik, astronomi ve tıba dair bilgi ve görgüsünü geliştirdi. Bir ara Büveyhîler yönetimindeki Basra'da vezir unvanıyla divan görevlisi olarak çalıştıysa da ilmi araştırmalarını engelleyen bu görevden bir süre sonra ayrıldı. Fâtımî Halifesi

Ibnü'l-Heysem'in
temsili
bir resmi
(Hüseyin Gazi
Topdemir
fotoğraf arşivi)

Hâkim-Biemrillâh'a, "Mısır'da olsam Nil nehri üzerine baraj yaparak taşmaları önlerdim" dediğinin ulaştırılması üzerine Mısır'a davet edildi. Fakat Yukarı Mısır'da bulunan Asvan ve çevresinde araştırma ve ölçümler yaparak projesini gerçekleştiremeyeceğini anladı ve halifeden özür delildi. Halife çok kızmakla beraber ona divanda bir görev verdi. İbnü'l-Heysem hayatının önemli bir kısmını bu ülkede geçirdi. Evhamlı ve dengesiz bir kişi olan Hâkim'den çekindiği için huzurlu bir çalışma ortamına ancak onun ölümünden (411/1021) sonra kavuşabildi. 418 (1027) yılında Bağdat'ta geometriyle ilgili bir soruya verdiği cevaptan zaman zaman seyahate çıktığı anlaşılan İbnü'l-Heysem ('*Uyûn'l-enbâ*', s. 558) ilerlemiş bir yaşta Mısır'da vefat etti. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Sâid el-Endelûsî, dostu Kâdî Ebû Zeyd'in 430'da (1039) onunla Mısır'da karşılaştığını (*Ta-bakâtü'l-ümem*, s. 150), İbnü'l-Kiftî ise aynı yıl içinde veya biraz sonra vefat ettiğine dair bir rivayeti aktardıktan sonra İbnü'l-Heysem'in kendi el yazısıyla 432 yılında kaleme aldığı hendeseyle ilgili bir çalışmasını elde ettiğini söyler (*İhbârü'l-ulemâ*', s. 167). Buna göre onun 432'de (1040) öldüğü söylenebilir. İbnü'l-Heysem'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren kaynaklarda Hasan b. Hasan ve Muhammed b. Hasan şeklinde farklı iki künye ile anılmasından ve özellikle İbn Ebû Usaybia'nın onun çalışmalarını biri klasik felsefe, diğeri matematik ve optik ağırlıklı iki ayrı listede toplamasından hareketle aynı dönemde yaşayan iki İbnü'l-Heysem'in varlığından söz edilmektedir (Rashed, *Les mathématiques infinitésimales*, II, 8-19; *Encyclopedia of the History*, s. 405). İddia sahibine göre bunlardan biri Basra'da doğup Kahire'de hayatını sürdürmüştür ve matematik, optik âlimidir; diğeri ise Bağdat'ta yaşamış olup nazarî tip âlimi ve filozoftur. Ancak bu

iddia Abdülhamîd İbrâhim Sabra (A. I. Sabra) tarafından reddedilmiştir (*Zeitschrift für Geschichte*, XII [1998], s. 1). Şahıs olarak iki ayrı İbnü'l-Heysem'in varlığı söz konusu edilmese de bir tek İbnü'l-Heysem'in hayatı, ilgi yönü ve eserlerinin özellikleri açısından iki safhaya ayrılabilir. Çünkü onun otobiyografisinde verdiği bilgilerden, önce felsefî ilimlerin fûrûu ile ilgilendiği ve bu dönemde klasik felsefenin konularına dair meselelerin anlaşılır hale getirilmesini amaçlayan, daha sonra ise matematik, astronomi ve optiğin esaslarına yönelik, bu disiplinlerin problemlerini çözmeye çalışan eserler telif ettiğini söylemek mümkündür. Bu durumda, yetişme döneminde genel olarak felsefî ilimlerle uğraşan ve bu alanda eser veren İbnü'l-Heysem ile olgunluk çağında daha çok matematik, geometri ve optikle meşgul olan, herkes için değil, "binlerce insan arasında ancak bir tane bulunabilecek uzmanlar ve sınırlı sayıdaki seçkin insanlar" için yazan İbnü'l-Heysem'i birbirinden ayırmak mümkün olacaktır (İbn Ebû Usaybia, s. 553; Heinen, *Die islamische welt zwischen Mittelalter und Neuzeit*, s. 261; ayrıca bk. Rebstock, s. 66-67).

Bütün kaynaklar İbnü'l-Heysem'in mal ve mevkiye değer vermeyen, geçimini güzel yazısıyla kazanan bir zâhid olduğu hususunda görüş birliği içindedir. İbnü'l-Kiftî'nin naklettiğine göre ölünceye kadar her yıl Öklid'in *Uşûlü'l-hendese*'sini, Batlamyus'un *el-Mecisî'i*'sini ve Câlîlûs'un *el-Mütevassîât*'at'ını istinsah ederek 150 dinara satmış ve bununla geçinmiştir (*İhbârü'l-ulemâ*', s. 167). İslâm ilim ve düşüncesinin zirveye ulaştığı bir dönemde yaşayan İbnü'l-Heysem, Mu'tezile kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr, Eş'arî kelâmcısı Ebû Bekir el-Bâkîllânî, filozof İbn Miskeveyh, İbn Sînâ ve Bîrûnî ile çağdaştı. Kendisi Eskiçağ bilgin ve filozoflarının eserleri üzerinde çalışmış, onlara şerhler, hâşiyeler yazmış ve bir kısmını telhis etmişse de esas başarısını matematik, astronomi ve optik alanlarında göstermiştir. Ancak çağdaşı İslâm filozoflarının görüşlerine yer vermediği gibi onlara herhangi bir göndermede de bulunmamıştır. Bu arada gerek İlkçağ'da yaşayanların, gerekse çağdaşlarının eserlerini veya bazı görüşlerini eleştirmek üzere müstakil birçok kitap, makale ve risâle kaleme almıştır. Meselâ zındık olarak tanınan İbnü'r-Râvendî ile Ebû Bekir er-Râzî'nin peygamberliği eleştiren görüşlerine ve Mu'tezile'nin "sıfat" ve "vâid" anlayışlarına karşı birer risâle telif etmiştir. Ayrıca âlemin

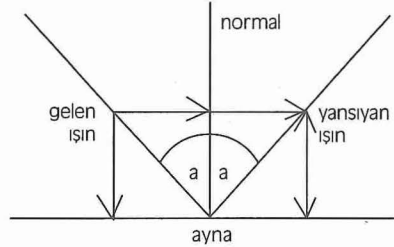
yaratılmışlığını ispat etmek üzere kelâmcıların ortaya koyduğu delilin tutarsızlığını ve bunun ancak doğru kıyasla kanıtlanabileceğini göstermek üzere bir makale yazmıştır. Bîrûnî gibi âlim-filozof tipini temsil eden İbnü'l-Heysem, zamanın sonradanlığını savunan kelâmcılara karşı filozofların yanında yer almış ve Allah'ın fâil olmadığı bir anın bulunamayacağı fikrini temellendirmeye çalışmıştır.

İbnü'l-Heysem, İbn Ebû Usaybia kanalıyla günümüze intikal eden hayat hikâyesinde kendi ilim ve metot anlayışını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Onun *Gazzâlî*'den çok önce bir ilim adamında bulunması gereken temkin, ihtiyat ve ilmî şüphenin ne olduğu hususundaki görüşü şöyledir: "Küçük yaştan beri insanların farklı inançlara sahip olmasına, her kesimin kendi görüşüne sıkıca bağlanmasına hep şüphe ile baktım. Çok iyi biliyordum ki hakikat tektir; o konudaki görüş ayrılıkları farklı yöntem kullanmaktan kaynaklanmaktadır... Aklî bilgileri kavrayacak düzeye gelince geçeriğini aramaya başladım. Olanca hırsımla zan ve şüphenin aldatmasından kurtaracak bir yöntem aradım... Çünkü gerçeği bulmak zor, ona giden yol sarp ve hakikat şüphelerle örtülüdür. Ulemâyâ iyimser gözle bakmak ise insanın yapısında vardır... Dolayısıyla önceki nesillerin kitaplarını inceleyen ve onlara iyimser gözle bakan hakikat arayıcısı olamaz. Gerçekte hakikat arayıcısı, kendisinin onlar hakkındaki görüşünü eleştirdiği gibi okuduklarını da eleştirip delillerle kanıtlayandır... Hakikat doğrudan amadır, onu arayan kimseyi onun varlığından başka hiçbir şey ilgilendirmez... Zira Allah ulemâyı hata ve kusurdan korumuş değildir; eğer öyle olsaydı ulemâ arasında hiçbir ilim dalında ihtilâf bulunmaz ve herhangi bir konuda gerçeğe ilişkin görüşleri farklı olmazdı. Halbuki durum bunun tersidir... Bu sebeple ilmî eserleri inceleyen kimse'nin amacı gerçeğin bilgisine ulaşmaksa kendisini o eserdeki fikirlerin hasmı (antitezi) yerine koyup o gözle okumalı ve bütün yönleriyle sorgulayıp eleştirmeli; aynı zamanda kendi görüşünü de eleştirerek müellife karşı hoşgörüsüz davranmamalı. Böyle bir yöntem izleyecek olursa hakikatler apaçık ortaya çıkar... Bütün bunları dikkate alarak farklı düşünce ve inançları, çeşitli ilim ve dinleri araştırmaya koyuldum. Bunlar bana fazla bir şey vermediği gibi gerçeğe ulaşmak için bir yöntem, kesin bilgiye kavuşturacak yeni bir anlayış da kazandırmadı. Gerçeği bul-

mak için duyu verilerinden hareket ederek akli bilgiye ulaşmam gerektiğini anladım" (a.g.e., s. 552). Daha sonra o, Aristo külliyyatı üzerinde çalışarak ilmi formasyon kazandığını, özellikle matematik, fizik ve metafizik alanında yoğunlaştığını söyler.

Matematik ve astronomiyle ilgili araştırmalarından önce optik alanında devrim sayılan çalışmalarıyla tanınan İbnü'l-Heysem, İlkçağ'dan XVII. yüzyıla kadar optik tarihinin en önemli şahsiyeti olarak kabul edilir. Matematiksel analizle olgunun fiziksel boyutunu da işin içine katarak düzenlediği ayrıntılı deneylerle modern anlamda bir fizik çalışması gerçekleştirmiş ve optiği ilkeleri, problemleri, çözüm yol ve yöntemleriyle çok iyi işlenmiş bir bilim haline getirmiştir. Onun özellikle ortaya koyduğu *Kitâbü'l-Menâzır* adlı eserinde ışığın doğrusal (doğru boyunca, rectilinear) yayılımı, gölgenin özellikleri, karanlık oda, gök kuşağı ve hâlenin oluşumu, yansıma ve kırılma konuları gibi pek çok temel optik olguyu inceleyerek bu ilmi kökten değiştirdiği görülür. İbnü'l-Heysem'in optik ilmine getirdiği yenilikleri *Kitâbü'l-Menâzır*'dan ve konuyla ilgili diğer çalışmalarından faydalananak şu şekilde özetlemek mümkündür: Işığın mahiyetini felsefeden çok matematiksel ve deneysel metotlarla araştırmış, yaptığı optiğe ilişkin araç ve gereçlere dayanarak düzenlediği deneyleri birer apaçık kanıtlama vasıtası olarak kullanmıştır. Açıkça modern bilimsel tavır sergilediği bu anlatımıyla hem yanlışlıklarına rağmen kullanılagelen önceden ileri sürülmüş tezlerin çürütülmesini sağlamış, hem de kendi tezlerinin doğruluğunu kanıtlayarak optik disiplininin, âdetâ doğru önermeler topluluğundan meydana gelen bir temel bilim halini almasına yol açmıştır. Öncelikle ışık kaynaklarını ve yaydıkları ışıkların niteliklerini incelemiş, kendisi ışık kaynağı olan nesnelerin ışığına birincil, ışıklandırılmış nesnelerin yaydığı ışığa da ikincil ışık adını vermiştir. Aynı zamanda ışığın doğru boyunca yayıldığını düşünerek bunun kanıtlanması için -bugünkü fotoğraf makinesinin esasını teşkil eden- karanlık oda deneyini ve gölgelerin niteliklerini dikkate alan daha başka deneyleri düzenlemiştir. İster kendisi ışık kaynağı olsun, isterse ışığını diğer bir ışıklı nesneden alsın her kaynaktan çıkan bütün ışıkların doğrusal çizgilerde yayıldığını belirlemiştir. Gözün yapısını, görmenin mahiyetini ve görme bozukluklarının sebebinin bugünkü bilgilere çok ya-

kın şekilde açıklamıştır. Onun görme konusundaki en büyük başarısı, öncelikle ışığın gözden çıktığını savunan gözişin kuramını yıkıp ışığın nesneden geldiğini kanıtlamasıdır. Böylece görmenin hem fiziksel olduğunu hem de nesneden göze ulaşan ışınlar aracılığıyla oluştuğunu matematiksel ispatlarla ortaya koymuştur. Yansıma (catoptrics) konusunda, kendinden ışıklı ve ışıklandırılmış nesnelerin ışıklarının, yani birincil ve ikincil ışık kaynaklarının yaydıkları ışıkların düz, küresel, silindirik ve konik aynalardan yansımalarını deneyler yaparak incelemiş ve kanunlarını geometrik yoldan ispat etmiştir. Özellikle yansımanın nedensel analiziyle ilgili çalışması konuya yeni bir yaklaşım getirmesi bakımından önemlidir. Yansımanın birinci temel kanunu, yansıma durumunda gelme ve yansıma açılarının (şekildeki a açıları) eşit olduğunu belirtir. İb-

nü'l-Heysem, bu kanunun kanıtlanmasını önceki yaklaşımlardan çok farklı biçimde ele almıştır. İzlediği yöntem, gelen ve yansıyan ışınlarla etki ettiği düşünülen kuvvetleri veya birleşenleri göz önünde tutan bugünkü hızlar dörtgeni yöntemidir. Ona göre ışık çok yüksek bir hızla hareket eder ve ayna yüzeyine ulaştığında ne orada durabilir ne de içine işleyebilir; dolayısıyla hâlâ orijinal hareketin yapı ve gücüne sahip olduğundan aynı eğim derecesiyle yansıyarak yoluna devam eder.

Gök kuşağı da güneşten gelen ışınların çukur (konkav) bir yansıtıcı yüzey görevi yapan bulutun iç kısmında yansıma yapmasıyla ortaya çıkar; değişik renklerin oluşması ise ışınların girdiği ortamın yoğunluğuna bağlıdır. Buna karşılık hâle de tümsek (konveks) yüzeyden, yani küreden yansıyan radyal ışınların toplamıdır. İbnü'l-Heysem, optik kırılmayı açıklamak için mekanik analogilere başvurmuş ve ışığın kırılmasını, fırlatılan bir taşın direnci daha çok veya daha az başka bir ortama geçerken hareketinde meydana gelen değişimle karşılaştırmıştır. Ona göre ışık saydam nesnelerde çok büyük bir hızla hareket eder ve hızı, az yoğun ortamlarda çok yoğun ortamlara göre daha fazla-

dır. Bu gözlemler sonucunda ışığın hızının, geçmesine izin veren saydam ve engelleyen mat ortamlarda azaldığını ve matlığın arttığı oranda büküldüğünü belirlemiştir. Burada dikkati çeken ilk husus yoğun ortamda ışığın hızının azaldığının belirtilmesidir; çünkü bu durum, her ne kadar açıkça söylemese de ışığın mahiyetini -günümüz optik ilmi gibi- parçacık olarak kabul ettiğini göstermektedir. Öte yandan katı bir nesnenin sabit bir cisme dik açı yapacak doğrultuyla fırlatıldığında, onu diğer açılardan gelenlere nisbeten daha kolay tahrip ettiği gözlemine dayanarak yansıma da olduğu gibi kırılmada da genel bir kural tesbit etmiştir: Dik hareket daha güçlü ve kolaydır; dike yakın eğimli hareket de uzak olan harekettten daha kolaydır. Buna göre dik ışın o doğrultu boyunca ortaya çıkan hareketin gücünden dolayı, demir bir güllenin dik olarak fırlatıldığında karşısındaki cisme kolaylıkla girmesi gibi kırılmaksızın yoğun ortama nüfuz edebilir; eğimli ışın ise aynı doğrultuyu sürdürebilmek için yeterince güçlü olmadığından ortama daha rahat nüfuz edebileceği diğer bir yöne döner. İbnü'l-Heysem'in teorileri bilim dünyasında çok etkili olmuş ve kendisi Doğu'da ve Batı'da XVII. yüzyıla kadar optikte otorite kabul edilmiştir. Onun bu başarısının altında yatan en önemli husus kendisinden önceki bilim adamlarının düştükleri yanlışlara düşmemesi, yani bir teoriyi kabul edip diğerini çürütmek yerine orijinal fikirler üretmeye çalışmasıdır.

Eserleri. İlim tarihinin en önemli simalarından biri olan İbnü'l-Heysem'in kendi otobiyografisiyle tabakat kitaplarında zikredilen, bir kısmı günümüze ulaşmış bulunan pek çok eseri vardır ve aslında muhtemelen bunların sayısı daha da fazladır (aş. bk.). Onun için "ikinci Batlamyus" diyen Beyhaki, *Târîhu hükemâ'i'l-İslâm*'ında eserlerinin sayılamayacak kadar çok olduğundan ve özellikle ahlâk üzerine yazdığının bir benzerinin bulunmadığından bahseder (s. 98). İbnü'l-Heysem'in eserlerinin bir listesini (doksan altı adet) veren ilk kaynak İbnü'l-Kıftî'dir (*İlbârü'l-'ulemâ'*, s. 167-168). Daha sonra bu listeden de faydalandığı anlaşılan İbn Ebû Usaybia, İbnü'l-Heysem'in otobiyografisine dayanarak iki ayrı liste hazırlamıştır (*'Uyûnü'l-aḥbâr*, s. 551-552, 554-560). Bunların yanında Lahor'da bulunan ve müellifin hayat hikâyesini ihtiva eden bir sayfası eksik yazmada da (Heinen, *Die islamische welt zwischen Mittelalter und Neuzeit*, s. 262-277) yine bir liste mevcut-

tur. İbnü'l-Heysem, İbn Ebû Usaybia'nın günümüze aktardığı otobiyografisinde o tarihe (417/1026) kadar matematikle ilgili yirmi beş ve fizik-ilâhiyatla ilgili kırk dört kitap telif ettiğini, daha sonra bunları yeniden ele alarak üzerlerinde daha geniş çalışmalar yapacağını bildirmektedir. İbn Ebû Usaybia, bu listeye İbnü'l-Heysem'in anılan tarihten Cemâziyelâhîr 419'a (Temmuz 1028) kadar telif ettiği yirmi eseri daha eklemiş, ardından onun bu tarihten 429 (1038) yılı sonuna kadar yazdığı doksan eserden oluşan başka bir liste daha vermiştir. İbnü'l-Heysem'in bundan birkaç yıl sonra vefat ettiği düşünüldüğünde bu kadar velûd bir müellifin 429 yılından sonra da çok sayıda eser yazmış olması ihtimali akla gelmekte, bu ihtimali çeşitli kütüphanelerde bulunan ve klasik kaynaklardaki listelerde adı geçmeyen yazma eserler de doğrulamaktadır. İbnü'l-Heysem'in günümüze ulaşan eserlerinin başlıcaları şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Menâzır* (*Kitâb fi'l-menâzır*). Müellifin, Eskiçağ'dan kendi zamanına kadar mevcut olan bütün optik bilgi birikimini ve problemleriyle doğru-yanlış çözüm yollarının tamamını ihtiva eden en önemli eseridir. Kitap yedi ciltten oluşmuştur; ilk üç cilt doğrudan görme, ondan sonraki üç cilt yansıma ve

son cilt de kırılma konuları hakkındadır. Özellikle Kemâleddin el-Fârisî ile (ö. 718/1319) Takıyyüddin er-Râsîd'in (ö. 993/1585) çalışmalarında derin izler bırakan kitabın Batı'ya ne zaman geçtiği ve XII. yüzyılın sonlarında veya XIII. yüzyılın başlarında yapıldığı sanılan Latince çevirisinin kime ait olduğu bilinmemektedir. Latince metin Friedrich Risner tarafından Witelo'nun (Vitellion, XIII. yüzyıl) kitabıyla birlikte *Opticae thesaurus Alhazeni Arabis libri septem, nunc primum editi, eiusdem liber de crepusculis et nubium ascensionibus, item Vitellionis Thuringo-Poloni libri X, omnes instaurati, figuris illustrati et aucti, adiectis etiam in Alhazenum commentariis* adıyla yayımlanmıştır (Basel 1572). Avrupa ilim çevrelerinde başta John Pecham, Witelo, Roger Bacon, Johannes Kepler, Snell van Rogen, Pierre de Fermat ve Descartes gibi pek çok ünlü optikçinin kuramlarının teşekkülünde ve dolayısıyla Batı'da optik ilminin karanlık çağdan sonra yeniden kurulmasında çok etkili olan eser bugün de aynı yoğunlukta ilgi çekmeye devam etmektedir. Kemâleddin el-Fârisî tarafından *Tenkihu'l-Menâzır* adıyla (I-II, Haydarâbâd 1347-1348) gözden geçirilip ihtisar ve şerh edilen *Kitâ-*

bü'l-Menâzır'ın ilk üç cildini Abdülhamîd İbrâhîm Sabra tahkik ederek yayımlamış (Küveyt 1983), daha sonrada İngilizce'ye çevirmiştir (*The Optics of Ibn al-Haytham: Books I-III on Direct Vision*, London 1989). 2. *Maqâle fi'stihrâci semti'l-kible fi cemâ'i'l-meskûne* (*Istihrâcû semti'l-kible*). Carl Schoy tarafından incelenmiş ve Almanca'ya tercüme edilmiştir ("Abhandlung des al-Hasan ibn al-Hasan ibn al-Haitam [Alhazen] über die Bestimmung der Richtung der Qibla", ZDMG, LXXV [1921], s. 242-253). 3. *Maqâle fi hey'eti'l-'âlem* (*Risâle fi hey'eti'l-'âlem*). İbrânice'ye ve üç defa Latince'ye çevrilen eserin mukaddimesini modern çağda Moritz Steinschneider neşretmiş ve Eilhard Wiedemann Almanca'ya çevirmiştir (bir yazmasının tanıtımı için bk. Tümer, bibl.). 4. *Maqâle fi Şerhi muşâderâti Kitâbi Öklidis* (*Şerhu muşâderâti Öklidis*). Öklid'in paraleller teorisi hakkında olan eserden seçilen bir kısmı Halîl Çâvîş yayımlamıştır (*Nazariyye-tü'l-mütevâziyât fi'l-hendeseti'l-İslâmiyye*, Tunus 1988, s. 87-117). 5. *Maqâle fi dav'i'l-kamer* (*Mecmû'u'r-resâ'il içinde*, Haydarâbâd 1357/1938). Karl Kohl tarafından üzerinde bir araştırma yapılarak Almanca'ya tercüme edilmiştir ("Über das Licht des Mondes, eine Untersuchung von Ibn al-Haitham", *Sitzungsberichte der Physikalisch-medizinischen Sozietät in Erlangen*, LVIII-LIX [Erlangen 1926-1927], s. 305-398). 6. *Maqâle (Kavl) fi semti'l-kible bi'l-hisâb*. Ahmed S. Dallal tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte neşredilmiştir ("Ibn al-Haytham's Universal Solution for Finding the Direction of the Qibla by Calculation", *Arabic Sciences and Philosophy*, V [Cambridge 1995], s. 145-193). 7. *Maqâle fi usûli'l-misâha* (*Faṣl fi usûli'l-misâha ve zikrihâ bi'l-be-râhin*) (*Mecmû'u'r-resâ'il içinde*, Haydarâbâd 1357/1938). Eilhard Wiedemann tarafından Almanca bir özeti verilerek tahlil edilmiştir (*Aufsätze zur arabischen Wissenschaftsgeschichte*, I, 534-543). 8. *Maqâle fi misâhati'l-küre*. Eseri Cemâled-Debbâğ Rusça'ya çevirmiştir (Sezgin, V, 366). 9. *Maqâle (Risâle) fi misâhati'l-mücessemi'l-mükâfi*. Heinrich Suter tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir ("Die Abhandlung über die Ausmessung des Paraboloides von Ibn al-Haitham", *Bibliotheca Mathematica*, XII/3 [Leipzig 1911-1912], s. 289-332). 10. *Maqâle muhtaşara fi berkâri'd-devâ'iri'l-'izâm* (*Risâle fi berkâri'd-devâ'iri'l-'izâm*). Eseri Eilhard Wiedemann Almanca'ya çevirmiştir ("Über geometrische Instrumente bei

Ibnü'l-Heysem'in *Kitâbü'l-Menâzır* adlı eserinden iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2448, vr. 1^a, 48^a)

den muslimischen Völkern", *Zeitschrift für Vermessungswesen*, XXII-XXIII [Stuttgart 1910], s. 1-8). 11. *Maḳāle fi enne'l-kūre-te evsa'u'l-eṣḳālī'l-mücesseme elletî eḥâṭethâ mütesâviyeten ve enne'd-dâ'irete evsa'u'l-eṣḳālī'l-musattāha elletî iḥâṭâtühâ mütesâviyetün*. Ahmet Hamit Dilgan tarafından tahlil edilmiştir ("Sur une théorème isopérimétrique d'Ibn-i Haitham", *Actes du IXe congrès international de l'histoire des sciences*, Paris 1959, s. 453-460). 12. *Maḳāle fi terbi'i'd-dâ'ire*. Heinrich Suter, eseri Vatikan ve Berlin kütüphanelerinde bulunan yazmalara dayanarak yayımlamış ve Almanca'ya çevirmiştir ("Die Kreisquadratur des Ibn al-Haitam zum ersten Mal nach den Manuskripten der Königlichen Bibliothek in Berlin und des Vatikans herausgegeben und übersetzt", *Zeitschrift für Mathematik und Physik*, XLIV [Leipzig 1899], s. 33-47). 13. *Risāle fi rü'yeti'l-kevākib*. Abdülhamîd İbrâhîm Sabra ve Anton Heinen tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte neşredilmiştir ("On seeing the Stars", *Zeitschrift für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften*, VII [Frankfurt 1991-1992], s. 31-72). 14. *Maḳāle fi ḥallî şükûki* (Maḳāle'l-ülâ min / fi) *Kitâbi'l-Mecisî şu'ekkû'î fiḥâ ba'zu ehli'l-ilm*. Eseri Abdülhamîd Sabra İngilizce

tercümesiyle birlikte yayımlamıştır ("On Seeing the Stars, II, Ibn al-Haytham's Answers to the Doubts Raised by Ibn Ma'dân", *Zeitschrift für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften*, X [Frankfurt 1995-1996], s. 1-59). 15. *Ḳavl fi'stihrâci muḳaddimeti ḳul'i'l-müsebbâ' (Faṣl fi muḳaddimâti ḳul'i'l-müsebbâ')*. Carl Schoy tarafından Almanca'ya çevrilmiştir (*Die trigonometrischen Lehren des persischen Astronomen al-Birûni*, Hannover 1927, s. 84-91). 16. *Maḳāle fi eqvâ'i'l-kevākib* (Mecmû'u'r-resâ'il içinde, Haydarâbâd 1357/1938). Eseri Eilhard Wiedemann Almanca olarak özetlemiştir ("Über das Licht der Sterne", *Wochenschrift für Astronomie, Meteorologie und Geographie*, XVII [1890], s. 1-4). W. Arafat ile Henry James Jacques Winter İngilizce'ye tercüme etmiştir ("The Light of the Stars, A Short Discourse by Ibn al-Haytham", *British Journal for the History of Sciences*, V [Cambridge 1970-1971], s. 282-288). 17. *Maḳāle fi'l-eşer ellezî fi'l-ḳamer* (Risāle fi'l-eşer ellezî fi vechi'l-ḳamer). Carl Schoy tarafından Almanca'ya çevrilen eseri (*Die Abhandlung des Schaichs Abi 'Ali al-Ḥasan Ibn al-Ḥasan Ibn al-Haitam über die Natur der Spuren [Flecken], die man auf der Oberfläche des Mondes sieht*, Hannover 1925), Yûsuf

Zeydân yayımlamıştır (*MMMA*, XL/2 [Kahire 1996], s. 81-109). 18. *Maḳāle fi'l-ma'lûmât*. Eseri Louis Pierre E. Amelie Sédillot incelemiştir ("Notice du traité des connus géométriques de Hassan ben Haithem", *JA*, XIII [1834], s. 435-458). 19. *Maḳāle fi's-şükûk 'alâ Baṭlamyus*. Abdülhamîd Sabra ve Nebîl eş-Şihâbî tarafından neşredilmiştir (Kahire 1971). 20. *Maḳāle fi'stihrâci irtifâ'i'l-ḳuṭb 'alâ gâyeti't-taḥḳîk*. Eseri Jacobus Golius Latince'ye (Leiden 1643) ve Carl Schoy Almanca'ya çevirmiştir ("Abhandlung des Hassan ben al-Husain ben al-Haitam über eine Methode, die Polhöhe mit grösster Genauigkeit zu bestimmen", *De Zee*, X [1920], s. 586-601). 21. *Maḳāle fi'l-kūre-ti'l-muḥriḳa*. Eseri Rüşdî Râşid, Kemâleddin el-Fârisî tarafından yapılan tahririyle birlikte tahkik ederek Fransızca'ya çevirmiştir (*Géométrie et dioptrique au Xe siècle: Ibn Sahl, al-Qûhi et Ibn al-Haytham*, Paris 1993, s. 111-112, 133-158). 22. *Maḳāle fi şûreti'l-küsûf*. Kemâleddin el-Fârisî tarafından şerhedilen ve Eilhard Wiedemann tarafından Almanca'ya çevrilen eser ("Über die Camera obscura bei Ibn al-Haitam", *Sitzungsberichte der Physikalisch-medizinischen Sozietät in Erlangen*, XLVI [Erlangen 1914], s. 155-169) şârihin *Tenḳiḥu'l-Menâzir*'i ile birlikte yayımlanmıştır (Haydarâbâd 1347-1348/1928-1930). 23. *Ḳavl fi'stihrâci mes'ele'tin 'adediyyetin*. Eseri Wiedemann Almanca'ya çevirerek tahlil etmiştir (*Aufsätze zur arabischen Wissenschaftsgeschichte*, I, 529-531). 24. *Cevâb 'an su'âli's-sâ'il 'ani'l-mecerreti hel hiye fi'l-hevâ' ev fi cismi's-semâ'*. Samanyolu hakkında sorulan bir sorunun cevabını ihtiva eden eser Wiedemann tarafından Almanca'ya çevrilmiştir ("Über die Lage der Milchstrasse nach Ibn al-Haitam", *Sirius*, XXXIX/5 [Leipzig 1906], s. 113-115). 25. *Ḥavâşşu'l-müşelles min ciheti'l-amûd* (Mecmû'u'r-resâ'il içinde, Haydarâbâd 1357/1938). Hakkında Heinrich Hermelink bir makale yazmıştır ("Zur Geschichte des Satzes von der Lotsumme im Dreieck", *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften*, XLVIII [Stuttgart 1964], s. 240-247). 26. *Kitâbü'l-Mu'âmelât fi'l-ḥisâb*. Eseri Ullrich Rebstock Almanca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (*Zeitschrift für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften*, X [Frankfurt 1995-1996], s. 61-121). 27. *Maḳāle fi mesâ'ili't-telâki*. Eilhard Wiedemann tarafından Almanca'ya çevrilmiştir (*Aufsätze zur arabischen Wissenschaftsgeschichte*, II, 616-

Ibnü'l-Heysem'in *Kitâbü'l-Menâzir* adlı eserinden gözün anatomisiyle ilgili bir çizimin de yer aldığı iki sayfa (*The World of Islam* [ed. Bernard Lewis], London 1976, s. 197)

621). **28. Kitâb fî halli şükûki Kitâbi Oklîdis fi'l-uşûl ve şerhi ma'ânih.** Fuat Sezgin ve Matthias Schramm tarafından tıpkıbasımı yapılan eseri (Frankfurt 1985) Halîl Çavîş kısmen neşretmiştir (*Nazariyyetü'l-mütevâziyât fi'l-hendesetü'l-İslâmiyye*, Tunus 1988, s. 121-133). **29. Maqâle li'l-Hasan b. el-Hüseyn b. el-Heysem fî temâmî Kitâbi'l-Maḥrûṭât.** Nazım Terzioğlu tarafından tıpkıbasımı yapılmış (*Das achte Buch zu den "Conica" des Apollonios von Perge, Rekonstruiert von Ibn al-Haysam*, İstanbul 1974) ve J. P. Høgendijk tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (*Ibn al-Haytham's Completion of the Conics*, New York 1985). **30. Maqâle 'an semerâti'l-hikme.** Eseri Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde (Kahire 1991) ve Ammâr Tâlibî (*MMLADm.*, LXXIII/2 [1998], s. 261-310) neşretmiştir (İbnü'l-Heysem'in eserleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Sezgin, V, 358-374; VI, 251-261; *DSB*, VI, 204-208).

BİBLİYOGRAFYA :

Sâid el-Endelûsî, *Ṭabaḳâtü'l-ümem*, s. 150; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 165-168; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîhu ḥükemâ'i'l-İslâm* (nşr. Memdûh Hasan Muhammed), Kahire 1417/1996, s. 98-100; İbn Ebû Usaybia, *Üyûnû'l-enbâ'*, s. 550-560; Max von Krause, *Stambuler Handschriften Islamischer Mathematiker*, Eingegangen 1935; Brockelmann, *GAL*, I, 617-619; *Suppl.*, I, 851-854; S. Inayettullah, *Hasan Ibn al-Haytham: a Muslim Scientist of 4th Century A. H.*, Lahore 1950; Sarton, *Introduction*, I, 721-723; M. Schramm, *Ibn al-Haytham's Weg zur Physik*, Wiesbaden 1963; a.mlf., "Ibn al-Haytham's Stellung in der Geschichte der Wissenschaften", *Fikrun wa Fen*, VI, Bonn 1965, s. 2-22; Sezgin, *GAS*, V, 358-374; VI, 251-261; VII, 288; *Ibn al-Haytham: Proceedings of the Celebrations of 1000th Anniversary* (ed. Hakim Mohammed Said), Karachi 1970; Eilhard Wiedemann, *Aufsätze zur arabischen wissenschaftsgeschichte*, Hildesheim 1970, I-II; a.mlf., *Gesammelte Schriften zur arabisch-islamischen wissenschaftsgeschichte* (ed. Dorothea Girke – Dieter Bischoff), Frankfurt 1984, I-III; B. H. Sude, *Ibn al-Haytham's Commentary on the Premises of Euclid's Elements*, Books (doktora tezi, 1974), Princeton University, I-VI; A. I. Sabra, "Ibn al-Haytham and the Visual-Ray Hypothesis", *İsmâ'ili Contributions to Islamic Culture* (ed. S. H. Nasr), Tahran 1977, s. 187-205; a.mlf., *The Optics of Ibn al-Haytham*, London 1989; a.mlf., *Optics, Astronomy and Logic: Studies in Arabic Science and Philosophy*, Hampshire 1994; a.mlf., "One Ibn al-Haytham or Two? An Exercise in Reading the Bio-bibliographical Sources", *Zeitschrift für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften*, XII, Frankfurt 1998, s. 1-50; a.mlf., "Ibn al-Haytham", *DSB*, VI, 189-210; Anton Heinen, "Ibn al-Haytham's Autobiographie in einer Handschrift aus dem Jahr 556 H./ 1161 A. D.", *Die islamische welt zwischen Mittelalter und Neuzeit. Festschrift für Hans Robert Roemer zum 65. Geburtstag* (hrsg. von U. Haar-

man – P. Bachmann), Beirut-Wiesbaden 1979, s. 254-277; a.mlf., "al-Birûni and Ibn-al-Haytham: A Comparative Study of Scientific Method", *Studies in History of Medicine*, I/4, New Delhi 1977, s. 285-297; Beşşâr M. Sâid Kâsim – Ali Yûsuf Ferah, *el-Ḥasen b. el-Heysem ve eṣ-ṣerûḥ 'ale'l-mesireti'l-ilmîyyeti'l-hadiṣe*, Zerkâ 1405/1985; Hamîd Mûrânî, *Târîhu'l-ʿulûm 'inde'l-ʿArab*, Beyrut 1989, s. 177-193; Muhammed Saud, *The Scientific Method of Ibn al-Haytham*, Islamabad 1990; U. Rebstock, *Rechnen im islamischen Orient*, Darmstadt 1992, s. 66-67, 178-182, 199-202; R. Rashed, *Optique et mathématiques: Recherches sur l'histoire de la pensée scientifique en Arabe*, Hampshire 1992; a.mlf., *Géométrie et dioptrique au Xe siècle: Ibn Sahl, al-Qûhi et Ibn al-Haytham*, Paris 1993; a.mlf., *Les mathématiques infinitésimales du IXe au XIe siècle: Ibn al-Haytham*, London 1993, II; a.mlf., "Ibn al-Haytham (Alhazen)", *Encyclopedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*, Dordrecht 1997, s. 405-408; İzmirli İsmail Hakkı, "İbn Yûnus ve İbnü'l-Heysem", *DİFM*, I/4 (1926), s. 45-73; Hamit Dilgan, "Hassan Ben Haihem et les manuscrits existants dans les bibliothèques d'Istanbul", *Bulletin of the Technical University of Istanbul*, VIII, İstanbul 1955, s. 36-41; David C. Lindberg, "Alhazen's Theory of Vision and Its Reception in the West", *ISIS*, LVIII (1968), s. 321-341; Günay Tümer, "İbn-i Heysem'in Şimdiye Kadar Ele Geçmemiş Bir Eseri", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Ankara 1980, s. 219-223; Bruce Eastwood, "Alhazen, Leonardo, and Late-Medieval Speculation on the Inversion of Images in the Eye", *Annals of Science*, sy. 43, Oxford 1986, s. 413-446; Hüseyin Gazi Topdemir, "İbnü'l-Heysem'in Optik Araştırmaları", *Bilim Felsefe Tarih*, I, İstanbul 1991, s. 174-194; a.mlf., "İbnü'l-Heysem'in Optik Araştırmaları", *Bilim ve Felsefe Metinleri*, I/1, Ankara 1992, s. 67-84; a.mlf., "İbn el-Heysem'in Işık Üzerine Adlı Çalışması", *TTK Belleten*, LXI/230 (1997), s. 43-65; Gérard Simon, "L'optique d'Ibn al-Haytham et la tradition ptoléméenne", *Arabic Sciences and Philosophy*, II, Cambridge 1992, s. 203-235; Aydın Sayılı, "A Possible Influence in the Field of Physiological Optics of Ibn Sînâ on Ibn al-Haytham", *TTK Belleten*, XLVII/187 (1983), s. 665-675; H. Suter, "İbnülheysem", *İA*, V/2, s. 859-861; J. Vernet, "Ibn al-Haytham", *EP* (İng.), III, 788-789.

HÜSEYİN GAZİ TOPDEMİR

İBNÜ'L-HÜMÂM

(ابن الهمام)

Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid
b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî
(ö. 861/1457)

Hanefî fakihi, usul ve kelâm âlimi.

790'da (1388) İskenderiye'de dünyaya geldi. Bu tarih 788 (1386) ve 789 olarak da zikredilmektedir. Dedesinin dedesi Hü-mâmeddin'e nisbetle İbnü'l-Hümâm lakabı ile meşhur olmuştur. Dedesi Abdülhamid ve büyük dedesi Mesud aslen Si-

vaslı olup burada kadılık yapmışlardır. Babası, muhtemelen yaşadığı dönemde Anadolu'nun içine düştüğü kargaşa ortamında kurtulmak amacıyla Memlûkler'in idaresi altındaki Mısır'a gitmiş ve İskenderiye'de Hanefî kadılığı görevinde bulunmuştur. İlk derslerini babasından alan İbnü'l-Hümâm, on yaşında iken babasının ölümü üzerine anneannesinin gözetiminde yetişti. Onunla birlikte Kahire'ye giderek Şehâbeddin el-Heysemî'nin yanında Kur'an-ı Kerim'i ezberledi, İbnü'z-Zerâtî-tî ve Zeynüddin Abdurrahman et-Tefeñ-nî'den kıraat dersleri aldı. Bir ara İskenderiye'ye dönerek burada öğrenimine devam etti, ardından tekrar gittiği Kahire'de uzun süre kaldı. Cemâleddin Yûsuf b. Muhammed el-Humeydî, İbnü'l-Mecdî, Muhammed b. Ahmed el-Bisâtî, Bedreddin Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî, Bedreddin el-Aynî, Ebû Zûr'a İbnü'l-İrâkî, İbn Hacer el-Askalânî, Kâriülhidâye, Ebû'l-Velîd İbnü's-Şihne, Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa ve Kemâleddin eş-Şümunnî gibi çeşitli mezheplere mensup âlimlerden Arap dili ve edebiyatı, mantık, kelâm, tefsir, hadis, fıkıh ve fıkıh usulü dersleri aldı. Kendisinden çok faydalandığı hocası Abdurrahman et-Tefeñnî ile birlikte Kudüs'e, fıkıh usulü okuduğu Ebû'l-Velîd İbnü's-Şihne ile birlikte 814 (1411) yılında Halep'e giderek bir süre bu şehirlerde tahsilini sürdürdükten sonra tekrar Kahire'ye döndü.

Öğrencilik yıllarında çeşitli sıkıntılar ve müzmin hastalıklarla mücadele eden İbnü'l-Hümâm tahsilini tamamladıktan sonra ilim ve öğretimle meşgul oldu. 829 (1425-26) yılında el-Melikü'l-Eşref Barsbay'ın kurduğu Eşrefiyye Medresesi'ne müderris tayin edildi ve 18 Şâban 833'te (12 Mayıs 1430) kendi isteğiyle ayrılınca kadar bu görevde kaldı. 847'de (1443) getirildiği Seyhüniyye Hankahı'nın şeyhliğinden de 858'de (1454) kendi isteğiyle ayrıldı. Bu arada Mansûriyye ve Kubbetü Sâlih medreselerinde hocalık yaptı. 824 (1421), 854 (1450) ve 858-860 (1454-1456) yıllarında yaptığı hac ziyaretleri sırasında Mekke ve Medine'de çeşitli âlimlerle ilmi müzakerede bulundu. İbnü'l-Hümâm'ın yetiştiği öğrenciler arasında Sehâvî, Takıyyüddin eş-Şümunnî, İbn Kutluboğa, İbn Emîru Hâc, İbnü'l-Gars, Kemâleddin İbn Ebû Şerîf, İbnü'l-Kerekî ve Necmeddin İbn Kâdî Aclûn gibi âlimler yer almaktadır. İbnü'l-Hümâm 7 Ramazan 861 (29 Temmuz 1457) tarihinde Kahire'de vefat etti ve İbn Atâullah el-İskenderî'nin Karâfe'deki türbesine def-